

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ ЯК ВИДУ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

THE ISSUE OF THE DEVELOPMENT OF INSURANCE AS A TYPE OF ECONOMIC RELATIONSHIPS

Білецька Л.М., к.ю.н., докторант

Міжрегіональної академії управління персоналом

Метою статті є аналіз організації страхового підприємництва в т.ч. і з урахуванням світового досвіду. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: провести аналіз розвитку страхування як виду господарських відносин, створення умов створення та функціонування суб'єктів страхового підприємництва з виділенням особливостей та обґрунтуванням напрямків удосконалення організації вітчизняного страхового підприємництва. Роглянуто становлення, розвиток законодавства про страхування. Зазначено, що давнину найпростішою формою страхування була колективна взаємодопомога. Найбільшого поширення взаємне страхування набуло у Стародавньому Римі, де здійснювалося взаємне страхування ритуальних витрат. Гроші накопичувались у професійних колегах і спілках, а їх цільове використання забезпечувалося правовими гарантіями. У середньовіччі страхування здійснювалося через гільдії та цехи. Принцип взаємодопомоги закріплювався в статуті гільдії. Взаємне страхування не мало на меті отримання прибутку, воно базувалося на принципах наступного розкладення шкоди. Активного розвитку страхування набуває в період капіталізму. Поступово його «товариська» форма перетворюється на «товарну». В багатьох європейських країнах виникли акціонерні страхові компанії, які займалися морським страхуванням, страхуванням на випадок пожежі. У царські часи існували майже всі відомі на ті часи види страхування: морське страхування, страхування від вогню, страхування будівель, засобів транспорту, вантажів тощо. Після революційних подій 1917 р. страхування оголошується державною монополією. Проте розвивається воно нерівномірно, з відставанням від західних країн. Динамічному розвитку страхової справи в радянські часи заважала наявність лише однієї страхової компанії – Держстраху СРСР, що свідчило про відсутність конкуренції, нормальних ринкових відносин. Початок 90-х років в Україні ознаменувався значними політичними та економічними змінами. Було скасовано державну монополію у цій сфері. Виникли нові страхові компанії, почав формуватися страховий ринок, який поступово став невід'ємною складовою нового господарського механізму. Перший спеціальний нормативний акт, що регламентував страхову діяльність, був прийнятий тільки в 1993 році. Прийняття в 1996 році Закону України «Про страхування» зробило вітчизняний страховий ринок більш цивілізованим. Головним перетворенням стало підвищення розміру мінімального статутного фонду страхової компанії і прив'язка його до євровалюти (поточної до офіційного курсу). Закон підвищив вимоги до страхових резервних фондів компаній, а також детально врегулював усі види страхування. Проте у зв'язку з неспроможністю даного Закону врегулювати низки положень, у 2001 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування». Основним досягненням даного Закону було те, що іноземні страховики набули право створювати на Україні тільки спільні підприємства зі своїми українськими партнерами. Виділено складові правового визначення поняття «страхова діяльність», визначено ознаки страхування та, з огляду на ці ознаки, надано дефініцію страхування. Це господарські, господарсько-економічні відносини, за яких страхувальник шляхом сплати грошового внеску забезпечує собі або третій особі в разі настання страхової події, обумовленої договором або законом, суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності – для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи щодо зменшення ризику, а в разі необхідності перестраховує частину останнього. З урахуванням наведених аргументів варто підходити до визначення та характеристики функцій страхування, які в сукупності мають конкретизувати його зміст у сучасних умовах.

Ключові слова: Страхове підприємництво, знаки страхування, страхувальник, функції страхування, перестраховування, зменшення ризику.

The purpose of the article is to analyze the organization of the insurance business, including and taking into account world experience. To achieve this goal, the following tasks have been set: to analyze the development of insurance as a type of economic relations, to create conditions for the creation and functioning of insurance business entities, highlighting the features and substantiating directions for improving the organization of the domestic insurance business. The formation and development of insurance legislation is considered. It is noted that in ancient times the simplest form of insurance was collective mutual aid. Mutual insurance became the most widespread in ancient Rome, where mutual insurance of ritual expenses was carried out. Money was accumulated in professional colleges and unions, and its intended use was ensured by legal guarantees. In the Middle Ages, insurance was carried out through guilds and guilds. The principle of mutual assistance was enshrined in the charter of the guild. Mutual insurance was not aimed at making a profit, it was based on the principles of the following distribution of damage. Active development of insurance takes place during the period of capitalism. Gradually, its «social» form turns into «commodity». In many European countries, joint-stock insurance companies were established that were engaged in marine insurance and fire insurance. In tsarist times, there were almost all types of insurance known at that time: marine insurance, fire insurance, insurance of buildings, means of transport, cargo, etc. After the revolutionary events of 1917, insurance was declared a state monopoly. However, it develops unevenly, lagging behind Western countries. The dynamic development of the insurance business in Soviet times was hindered by the presence of only one insurance company - State Insurance of the USSR, which indicated a lack of competition and normal market relations. The beginning of the 90s in Ukraine was marked by significant political and economic changes. The state monopoly in this field was abolished. New insurance companies emerged, the insurance market began to take shape, which gradually became an integral part of the new economic mechanism. The first special regulatory act regulating insurance activity was adopted only in 1993. Adoption of the Law of Ukraine «On Insurance» in 1996 made the domestic insurance market more civilized. The main transformation was the increase in the size of the minimum statutory fund of the insurance company and its tying to the euro (current to official exchange rate). The law increased the requirements for insurance reserve funds of companies, and also regulated all types of insurance in detail. However, due to the inability of this Law to regulate a number of provisions, in 2001 the Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On Insurance» was adopted. The main achievement of this Law was that foreign insurers acquired the right to create in Ukraine only joint ventures with their Ukrainian partners. The components of the legal definition of the concept of «insurance activity» are highlighted, the signs of insurance are determined and, taking into account these signs, the definition of insurance is given. These are business, economic and economic relations, under which the insured, through the payment of a monetary contribution, ensures to himself or a third party in the event of an insured event stipulated by the contract or law, the amount of payment by the insurer, who retains a certain amount of liability - to ensure it, replenishes and effectively places reserves, takes preventive measures to reduce the risk, and if necessary, reinsures part of the latter. Taking into account the above arguments, it is worth approaching the definition and characteristics of the functions of insurance, which in aggregate should specify its content in modern conditions.

Key words: Insurance entrepreneurship, signs of insurance, insured, functions of insurance, reinsurance, risk reduction.

Вступ. Багатовіковий досвід, набутий світовою практикою щодо організаційних засад створення страхового підприємництва, заслуговує детальної уваги, критичного осмислення і продуманого використання в українській практиці. Кожна країна формує власні, властиві лише їй засоби формування та функціонування страхового підприємництва. Тому їх обґрунтуванню та формулюванню подальших напрямів розвитку в Україні присвячена дана наукова стаття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Характеристика сучасних тенденцій розвитку форм господарсько-правової організації страхового бізнесу, страхового ринку, ринку страхових послуг перебувала у полі зору низки відомих вітчизняних як теоретиків, так і практиків. Серед них У. Івасечко, М. Скидан, Н. Кудрявська В. Мачуський, Н. Пацурін, В.Надьон, Н.Мокрицька та ін.

Огляди сучасних тенденцій розвитку господарсько-правового регулювання страхової діяльності в умовах ринкової економіки представлялися на сторінках вітчизняних фахових журналів. Проте комплексне системне дослідження даної проблеми відсутнє.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз організації страхового підприємництва в т.ч. і з урахуванням світового досвіду. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: провести аналіз розвитку страхування як виду господарських відносин, створення умов створення та функціонування суб'єктів страхового підприємництва з виділенням особливостей та обґрунтуванням напрямків удосконалення організації вітчизняного страхового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Страхування – це найдавніша категорія соціально-економічних відносин між людьми. Окремі його елементи були відомі ще за тисячі років до нашої ери. Найпростішою формою розподілу збитку було натуральне страхування. Ознаки страхування в грошовій формі з'являються у III тисячолітті до н.е. Так, у шумерів торгівцям видавали певні суми грошей у формі позики або вони мали створювати «спільну касу» на випадок втрати вантажу під час перевезення. Укази вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.) вимагали укладення між учасниками торговельного каравану угоди про спільне покриття збитків у разі настання несподіваної пригоди [1].

Загалом, у сиву давнину найпростішою формою страхування була колективна взаємодопомога. Найбільшого поширення взаємне страхування набуло у Стародавньому Римі, де здійснювалося взаємне страхування ритуальних витрат. Гроші накопичувались у професійних колегіях і спілках, а їх цільове використання забезпечувалося правовими гарантіями. У середньовіччі страхування здійснювалося через гільдії та цехи. Стосунки між членами були тіснішими, аніж у колегіях Стародавнього Риму. Принцип взаємодопомоги закріплювався в статуті гільдії. Взаємне страхування не мало на меті отримання прибутку, воно базувалося на принципах наступного розкладення шкоди.

Активного розвитку страхування набуває в період капіталізму. Поступово його «товариська» форма перетворюється на «товарну». На початку 60-х років XVIII ст. на Заході налічувалося близько 100 видів майнового та особистого страхування. В 1706 р. було створено перше товариство страхування життя. В багатьох європейських країнах виникли акціонерні страхові компанії, які займалися морським страхуванням, страхуванням на випадок пожежі. У царські часи існували майже всі відомі на ті часи види страхування: морське страхування, страхування від вогню, страхування будівель, засобів транспорту, вантажів тощо. Певного розвитку набуло страхування життя [2].

Після революційних подій 1917 р. страхування оголошується державною монополією. Проте розвивається воно нерівномірно, з відставанням від західних країн. Динамічному розвитку страхової справи в радянські часи заважала

наявність лише однієї страхової компанії – Держстраху СРСР, що свідчило про відсутність конкуренції, нормальних ринкових відносин. Початок 90-х років в Україні ознаменувався значними політичними та економічними змінами. Позитивних змін зазнає й страхування – було скасовано державну монополію у цій сфері. Виникли нові страхові компанії, почав формуватися страховий ринок, який поступово став невід'ємною складовою нового господарського механізму.

Перший спеціальний нормативний акт, що регламентував страхову діяльність, був прийнятий тільки в 1993 році. Навряд чи можна говорити про яку-небудь його істотну роль і піддавати серйозному аналізу. Тим більше, це був навіть не закон, а Декрет Кабінету Міністрів «Про страхування» (хоч і мав статус законодавчого акта). Прийняття в 1996 році Закону України «Про страхування» зробило вітчизняний страховий ринок більш цивілізованим. Головним перетворенням стало підвищення розміру мінімального статутного фонду страхової компанії і прив'язка його до євровалюти (поточної до офіційного курсу). Закон підвищив вимоги до страхових резервних фондів компаній, а також детально врегулював усі види страхування.

Проте у зв'язку з неспроможністю даного Закону врегулювати низки положень, у 2001 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування». Основним досягненням даного Закону було те, що іноземні страховики набули право створювати на Україні тільки спільні підприємства зі своїми українськими партнерами.

Звідси випливає, що страхування можна визначити як економічні відносини, за яких страхувальник шляхом сплати грошового внеску забезпечує собі або третій особі (в разі настання страхової події, обумовленої договором або законом) суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи щодо зменшення ризику, а в разі необхідності перестраховує частину останнього.

А. С. Адамов, на підставі аналізу досвіду іноземних держав у сфері взаємного страхування, дослідив розвиток так званого взаємного страхування судновласників[3]. Як зазначив автор, до недавнього часу це страхування здійснювалося майже виключно в клубах взаємного страхування судновласників [3].

У вітчизняній літературі замість терміну «клуб», який є характерним для іноземного найменування цього типу страхової організації, використовується поняття «товариство взаємного страхування» [4], рідше — «страховий кооператив» [5]. Перше поняття («товариство взаємного страхування» - ТВС) використовується і законодавцем термін. ТВС, як пише А. С. Адамов, «...за традицією, в країнах ЄС називають Protecting and Indemnity Clubs або скорочено P & I Clubs, що пояснюється історичними причинами. Первинною підставою для утворення таких товариств послужила та обставина, що за договором морського страхування у Великій Британії відповідальність страховика у разі зіткнення суден (в цілях стимулювання дбайливого ставлення до суден) обмежувалася трьома чвертями збитків, понесених судновласником — страхувальником. 25% збитку залишалося невідшкодованими. Це і спонукало судновласників, зацікавлених у найбільш всеосязній страховій охороні їхнього майна, удатися до організації об'єднання в цілях розкладання вказаних збитків, що досягнули кого-небудь із них, між всіма членами асоціації. Так виникли взаємні товариства по страхуванню корпусів суден, або каско суден (The Mutual Hull Underwriting Associations), що послужили прообразом сучасних P & I Clubs» [3].

Страхування можна розглядати як вид господарських відносин. Сьогодні існують такі ознаки, які характеризують категорію страхування:

– в умовах ринкової економіки пануючими є товарно-грошові відносини. Тому практично кожен результат господарської діяльності, обов'язково продається і купується, тобто проходить стадію обміну. Сторони тих чи інших відносин укладають відповідні угоди (в нашому випадку, договору страхування), здійснюють збут і закупівлі товарів або роблять посередницькі й інші послуги;

в страхуванні, як і в будь-яких господарських відносинах, завжди наявні дві сторони: страхувальник і страховик, зобов'язання і відповідальність яких регламентуються договором страхування;

– для страхування характерні замкнені у перерозподільні відносини, пов'язані з солідарним розподілом суми збитку одного або декількох учасників цих відносин на всіх учасників;

– страхові фонди, створені методом страхування, використовуються виключно в цілях відшкодування збитків внаслідок настання страхових подій; страхування забезпечує розподіл збитку від настання страхових подій як у просторі, так і часі.

Основними принципами здійснення страхування як виду господарських відносин в Україні є:

– принцип страхового інтересу (договір передбачає відшкодування у конкретних збитків конкретної особи);

– принцип максимальної сумлінності сторін (страхування можливе лише за умов високої довіри між сторонами);

– принцип причинно-наслідкового зв'язку збитку та події, що призвела до нього (основною договором страхування є причина виникнення збитку);

– принцип відшкодування у збитків у межах реально заподіяних втрат (страховик, сплативши страхувальникові страхове відшкодування, повинен повернути його в той фінансовий стан, в якому він знаходився до настання страхового випадку);

– принцип суброгації (до страховика, який сплатив страхове відшкодування, переходить право вимоги, яке страхувальник має щодо особи, винної у збитках).

Сам термін «страхування», на думку західних філологів, має латинське походження. В його основі – слова «*securus*» і «*sine cura*», які означають «безтурботний». Отже, страхування відбиває ідею застереження, захисту та безпеки. У багатьох слов'янських мовах, у тому числі й в українській, виникнення терміна «страхування» пов'язують зі словом «страх» [6, с.23]. У фаховій літературі етимологія слова «страхування» також приділено значну увагу. Проте єдиної думки з цього питання не існує. Аналіз визначень поняття «страхування» показує, що кожне з них уточнює або доповнює попередні, залишаючи без змін їх основу.

Офіційне тлумачення цього терміна наведено в Законі «Про страхування»: «Страхування – правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних із життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством» [7].

Відповідно до зазначеного Закону об'єктом страхування можуть бути майнові інтереси, які не суперечать законодавству України. В рамках Закону варто виділити наступні складові правового визначення поняття «страхова діяльність» [7]:

– вид господарських, цивільно-правових відносин;
– захист майнових інтересів юридичних та фізичних осіб;

– захист майнових інтересів у разі настання страхової події;

– грошові фонди, котрі формуються через сплату фізичними та юридичними особами страхових платежів та доходів від розміщення цих фондів.

У фаховій літературі поняття «страхова діяльність» трактується як:

– система економічних відносин;

– особлива сфера та форма діяльності;

– різновид людської діяльності;

– соціально-економічний засіб захисту[8].

Аналіз поняття страхування і зіставлення різних його тлумачень, які містяться в наукових працях, показують, що офіційне визначення терміна дещо переважане правовими аспектами. Страхування є, насамперед, системою економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання (де, з одного боку, діють страхувальники, а з іншого – страховики). Важливою передумовою застосування страхування є майнова самостійність суб'єктів господарювання та їхня зацікавленість у переданні відповідальності за наслідки ризику спеціалізованим формуванням. Чим ця зацікавленість більша, тим і потреба у страхуванні вища. Саме в такій площині страхування розглядається у працях учених багатьох країн ринкової орієнтації. Поняття страхування є неповним і тоді, коли воно не передбачає надійності та превентивного спрямування захисту [9 с.23].

Таким чином, страхування – це двосторонні економічні відносини, які полягають у тому, що страхувальник, сплачуючи грошовий внесок, забезпечує собі (чи третій особі) у разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати з боку страховика, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, вживає превентивні заходи, спрямовані на зменшення ризику, а при потребі – перестраховує частину своєї відповідальності.

Розкриваючи сутність і зміст страхування, необхідно виходити з того, що страхування – це система специфічних відносин, яка включає сукупність форм і методів формування цільових грошових коштів, їх використання з метою відшкодування збитків у разі настання непередбачуваних подій, а також на надання допомоги громадянам у разі настання певних подій в їх житті.

Зазначимо, що в спеціальній науковій літературі визначають такі ознаки, які характеризують категорію страхування. По-перше, в страхуванні завжди наявні дві сторони: страхувальник і страховик, зобов'язання і відповідальність яких регламентуються договором страхування. По-друге, для страхування характерні замкнені перерозподільні відносини, пов'язані з солідарним розподілом суми збитку одного або декількох учасників цих відносин на всіх учасників. По-третє, страхові фонди, створювані методом страхування, використовуються виключно в цілях відшкодування збитків внаслідок настання страхових подій. По-четверте, страхування забезпечує розподіл збитку від настання страхових подій як у просторі, так і у часі [10].

З огляду на ці ознаки, страхування можна визначити як господарські, господарсько-економічні відносини, за яких страхувальник шляхом сплати грошового внеску забезпечує собі або третій особі в разі настання страхової події, обумовленої договором або законом, суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності – для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи щодо зменшення ризику, а в разі необхідності перестраховує частину останнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Івасечко У. Історія розвитку страхування в Україні та нормативно-правове регулювання його обліку. Економічний аналіз. 2012. Вип. 10. Ч.2. 251-253 с.
2. Скидан М.І. Історія страхування в Україні: передумови виникнення, етапи розвитку, перспективи, невирішені проблеми // URL: <http://psk.kneu.edu.ua/?p=686> (Дата звернення: 24.01.2022 р.).
3. Адамов А. С. Взаємне страхування судновласників. Досвід європейських країн // *Актуальні проблеми держави і права*: збірник наукових праць. Вип. 53 А 437/ редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. Одеса : Юридична література, 2010. 500 с.
4. Гришин Г. В. Общества взаимного страхования. *Страховое право*. 2000. № 4. С. 47-51.
5. Мусин В. А. Сущность и предмет морского страхования по советскому и иностранному праву / В. А. Мусин. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1971. 102 с.
6. Мокрицька Н.П. Право соціального забезпечення [Текст]: навч. посіб. / Н. П. Мокрицька ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. - Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с.
7. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення: 22.01.2022р).
8. Мачуський В.В. Теоретичні проблеми законодавчого визначення поняття страхування. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/strach-machuskuu/> (дата звернення: 24.01.2022 р.).
9. Пацурін Н.Б. Правове регулювання діяльності в сфері страхування та перестраховання: проблеми теорії та практики: монографія. К.: Видавництво Ліра-К, 2017. С. 256.
10. Надьон В.В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: монографія. Харків: Право, 2017. 391 с.